

Грінченко Борис Дмитрович

Життя та творчість

БОРИС ГРІНЧЕНКО

(1863—1910)

Псевдоніми — В. Чайченко, Іван Перекотиполе, Вільхівський Б., Вартовий П., М. Гримич, Л. Яворенко.

Борис Дмитрович Грінченко народився 9 грудня 1863 р. на хуторі Вільховий Яр на Харківщині (тепер Сумської області) у збіднілій дворянській родині. Протягом 1874—1879 рр. він учився в Харківській реальній школі, але з п'ятого класу був виключений і ув'язнений за зв'язки з підпільною народницькою організацією. Після двомісячного ув'язнення Грінченко працював дрібним канцеляристом у Харківській казенній палаті. Екстерном склавши іспит на народного вчителя, у 1881—1894 рр. працював учителем на Харківщині, Сумщині, Луганщині, окрім-періоду 1886—1887 рр., коли перебував на посаді статистика в губернському земстві на Херсонщині. Спілкувався з відомою діячкою народної освіти Х. Д. Алчевською. На її запрошення він разом з дружиною працював у народних школах Харкова.

У 1894 р. Грінченко переїхав до Чернігова. Тут, працюючи в губернському земстві, він організував видання бібліотечки народно-просвітніх книжок, став одним із керівників нелегальної "Чернігівської Громади", разом із дружиною — письменницею М. Загірньою — упорядкував музей української старовини В. Тарновського. З 1902р. письменник жив у Києві. У 1905р. він редагував першу українську щоденну газету "Громадська думка" (згодом "Рада"), наступного року журнал "Нова громада"; став керівником київського товариства "Просвіта", одним із організаторів Української радикальної партії (УРП).

В останні роки життя Грінченка посилились його переслідування владою. Письменник зазнав недовгочасного арешту. Жандарми довели до смерті його дочку — революціонерку Настю. Змучений туберкульозом, на який захворів ще в шістнадцять років у харківській в'язниці, Грінченко виїздить на лікування до Італії.

Письменник помер 6 травня 1910р. у місті Оспедалетті в Італії. Його тіло було перевезене в Україну й поховане на Байковому кладовищі в Києві.

Борис Дмитрович Грінченко — в українській літературі постать, безперечно, помітна і важлива. Він був відомий як поет, письменник, публіцист, фольклорист, етнограф, мовознавець, критик, історик, педагог, перекладач, просвітницький і громадський діяч. Його поетична спадщина нараховує кілька збірок: "Пісні Василя Чайченка" (1884), "Під сільською стріхою" (1886), "Підхмарним небом" (1893), "Пісні та думи" (1895), "Хвилини" (1903). На початку 90-х рр. уже цілком природною була паралель: Б. Грінченко — І. Франко. За твердженням А. Кримського, „коли Франко є найперший письменник в Галичині, то Чайченко — перший між новітніми українськими, опро-чег будь-що-будь, його твори найбільш од усіх сучасних українських

підходять до Франкових". Уже рання творчість Грінченка переконливо свідчить про те, що провідною темою лірики, а потім і прози письменника стало патріотичне чуття, переплетене з гострим болем за поневолення України. Мабуть, із цього емоційного поєднання й народився шедевр патріотичної лірики "Смутні картини" (1883), де за допомогою вражень зору поет створив грандіозний просторовий образ України з її сумними селами й нивами, з "убогим", "обшарпаним" людом. Продовження й конкретизація мотиву "Смутних картин" здійснюється в ліричній мініатюрі "Україна" (1883), де знаходимо вже увиразне-но-предметний образ обездолено! вітчизни, уквітчаної терновим вінком, закованої в кайдани й ув'язненої. Душевний стан ліричного героя визначає такий слуховий образ: він (герой) "чує" пісню горя й муки, що долинає з темниці. Ця пісня примушує читача "прокинутись" і також приєднатись до боротьби:

Чи ви чуєте, браття кохані, вона Вас до бою ізнов заюшка!

Напевне, без цих програмових "до бою", "до праці!" не було б Ірінченка-лірика. У них — безпосередній, прямий вияв його людської натури, запальної, діяльної, переповненої прагненням переконувати, впливати на свідомість співвітчизників. Одним із шедеврів нашої громадянської лірики другої половини XIX ст. став знаменитий вірш Б. Ірінченка "Хлібороб" (1884), в якому поет сформулював погляди людини з яскраво вираженою національною ментальністю, людини, яка не бачить сенсу життя без праці й турботи про нащадків:

Праця єдина з неволі нас вирве: Нумо до праці, брати!

Глибинно пов'язаний із символікою українського поетичного мислення (образи ниви, хліборобської праці, щедрого ужинку), вірш Грінченка виростає з традицій лірики Т. Шевченка, С. Руданського, Ю. Федьковича, М. Старицького, П. Грабовського і водночас є новим, свіжим словом української поезії.

У ліричній, як і в епічній поезії Ірінченка, вияв ставлення до зради та зрадників займає одне з центральних місць. Поява цієї теми в найбільш особистіших творах поета засвідчує органічність патріотичних і громадських почувань митця, що з'являлися в його душі не вряди-годи, а жили в ній постійно. Згадаймо хоча б цикл "З пісень про рідний край" зі збірки "Під хмарним небом" (1893), який, не друкувався в радянських виданнях творів поета. За ліричною тональністю та провідними образами цикл співзвучний із триптихом Лесі Українки "Сльози-перли", що підзаголовком "Ридання" вперше з'явився у львівському журналі "Народ" (1891). Майже водночас написані твори двох поетів-ліриків зродилися як втілений у слово вибух плачу, нестримних ридань над неволею Україні:

Народ, що не знав на цім світі Над волю дорожче нічого. Навчивсь свою шию хилити, І зникла вся гордість у його. Він рідную мову-перлину У мовах слов 'ямського світу — Міня на чужу москівщину І кида, як драную свиту.

Як прозаїк Б. Грінченко відомий кількома повістями та низкою оповідань. Перший великий твір — повість "Соняшний промінь" (1890) письменник присвятив діяльності народолюбної інтелігенції. Сонячний промінь, у ширшому розумінні — символ знань,

якими інтелігенти-культурники прагнуть просвітити селян для поліпшення їх становища. Цій меті —культурницькій роботі серед народу — і віддається головний герой повісті Марко Кравченко, студент останнього курсу історико-філологічного факультету. За своїми переконаннями Кравченко нагадує Павла Радюка з роману І. Нечуя-Левицького "Хмари". Він щиро вважає, що єдиний спосіб допомогти народові — це просвіта, а найдоцільніший політичний лад — парламентаризм. Прибувши в село на запрошення поміщика Городинського як репетитор його сина, Марко Кравченко веде бесіди з селянами, вчить їх грамоті, читає їм українські твори.

Але надії Кравченка прислужитися рідному народові зазнали краху: до його культурницьких дій насторожено поставилися самі селяни; довідавшись про неблагонадійні заходи Кравченка, поміщик звільняє його з посади; від важкої вчительської праці гине і реальний, земний "сонячний промінь" у житті Кравченка — донька поміщика Городинського Катерина, яка зреклася свого середовища й вирішила зблизитися з народом. У цій повісті письменник прагнув правди вопоказати працю інтелігента-культурника, небайдужого до долі власного народу. Повісті "Соняшний промінь" і "На розпутті" І. Франко характеризував як "цікаві спроби Б. Грінченка", який прагнув "на тлі сучасної української дійсності показати зародження нового типу радикального демократа".

Повернувшись до великої прози на рубежі двох століть, Грінченко у повістях "Серед темної ночі" і "Під тихими вербами" спробував подати панораму життя тогочасного села. Так, у повісті "Серед темної ночі" (1900) розповідається про життя трьох синів селянина Пилипа Сиваша: старший син Денис з усіх сил, не гребуючи ніякими засобами, пнеться у "господарі", середульший Роман відбивається від села до міста, а менший син Зінько уособлює шлях чесного селянства. Найповніше зображено в повісті Романа, ще одного представника "пропащої сили" — теми, що так широко розроблялась у дожовтневій українській літературі (наприклад, образ Чіпки із твору Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні"). Роман енергійний, сміливий, кмітливий, однак, зламаний царською солдатчиною, він повернувся у село моральним покручей. У пошуках легкого життя Роман виявляє зневагу до селянської праці, пиячить, краде й продає батькове добро. Спійманий на гарячому ^Денисом, він подається до міста і там, не змігши знайти роботи, злигається з конокрадами. Під час здійснення продуманого Романом відчайдушно сміливого нальоту на рідне село його вистежує Денис і видає властям, які відправляють його на каторгу в Сибір. В епілозі повісті дано узагальнюючу картину безпросвітнього панування кривди в тогочасному житті, де "люди зробили собі з широкого і ясного світу тісний світ неволі й темряви, звірячої боротьби за шматок хліба, за право жити".

Над тим, як розігнати темряву, як запровадити справедливий лад, болісно роздумує Зінько Сиваш, який виходить на перший план у другій частині дилогії — повісті "Під тихими вербами" (1901). Назва твору повністю контрастує з його змістом, адже змальована в попередній повісті "темна ніч" стала в уквітчаних вербами Диблях ще моторошнішою, ще чорнішою. Епіграфом до

третьої, заключної частини повісті письменник узяв слова з народної пісні: "Турки село звоювали, громадами людей: гнали". Ці турки — місцеві багатії, які затягли у тісний: зашморг усіх ди-блянців, не даючи їм дихати і жити. Такі хижаки не зупиняться ні перед чим. Вони вчиняють розправу над Зінькам, який згуртовував проти них бідноту, готові зубами та зброєю знищити кожного, хто став би на дорозі.

Активно виступав Б. Грінченко і в жанрі малої епічної форми. Він — автор п'ятдесяти оповідань, тематику яких можна звести до: кількох основних груп: відтворення труднощів селянського життя ("Украла", "На розпутті"), показ побуту донецьких шахтарів ("Серед чужих людей", "Батько й дочка"), змалювання життя і: прагнень української інтелігенції ("Непокірливий"), життя: школи та твори про дітей ("Сама, зовсім сама", "Дзвоник", "Олеся"). Тобто, тематика малої прози письменника мало чим відрізняється від його повісте".

Особливо вдавалися Грінченку твори з життя дітей: "Олеся" (1890), "Украла" (1891), "Кавуни" (1891) та іш Вони відзначаються: авторським гуманізмом, глибиною проникнення у світ дитячої психології. Здавна хрестоматійним стало: оповідання "Олеся", де йдеться про юну героїню, яка не побоялася завести татарський загін у драговину і потім заявити: "Я не поведу вас далі, хоч би ви й убили мене. Я ває, вороги, завела у цей ліс, і ви не вийдете відціль". Героїчний вчинок Олесі підносить патріотичну ідею відданості своєму народові, наголошує, що кожен має боронити свій край, не шкодуючи житл".

Б. Грінченко, як і І. Франко, В. Короленко, В. Стефаник, змальовуючи життя і виховання дітей в тогочасних суспільних умовах, реалістично і всебічно відтворював психологію своїх маленьких героїв, спосіб їх мислення за допомогою діалогів та монологів; введених до тексту. Монологи допомагають розкрити; душевний стан героя, якнайглибше передати його почуття. Наприклад, внутрішній монолог Марини із оповідання "Сама, зовсім: сама": "А жити ж як? Які зароблені гроші були — уєї вже витраченої Зостався тільки п'ятак на півхліба. Вона тим жила два дні. Тепер треба шукати роботи. Де? Вона вже знала, що та хазяйка, в якої вона жила, вже іншу замість неї взяла. Піти попроситися, може б прийняла знов... А як ні? Що тоді?" В оповіданні йдеться про тяжку долю дівчини: Марини в якої померла мати і яка втратила роботу (бо певний час доглядала за хворою матір'ю); Митець з великим тактом розповідає про спробу Марини; знайти роботу, про побутові складнощі і, врешті-решт, про її самогубство.

Почуття повнокровного художнього буття в дитячих оповіданнях Б. Грінченка досягається не лише відображенням багатогранності життя, але й різноманітністю форм та інтонацій — від тонкого ліризму до справжнього драматизму. Ось як за допомогою діалогу передається внутрішній стан дівчинки Ксені з однойменного оповідання:

"Я поцілував її просто в очі і побачив, що вона плаче.

— Ксеню, голубко, чого ти?

—Ох, Василю, так чогось тяжко... Дома б'ють та лають... Он поїхали —хліба не

кинули...

— Як то? Ти нічого ще не їла з ранку?

— Нічого.

— Чому ж ти мені не сказала? Так... нащо. Я й без хліба перебуду.

Але я вже не слухав і біг додому. За кілька хвилин я повернувся з усякою їжею".

Або (із оповідання "Сестриця Галя"):

"Цей випадок розігнав Іванові мрії. Він підійшов до плачущих дітей.

— Не плачте, діти, годі! — промовив він, голублячи їх.

— Я маму хочу! — невгавав малий Василько.

— Маму! — хлипала, тручи руками очі, Одарка.

— Мами нема, дітки... — тихо, ледве промовив батько.

— Мами нема: вона... пішла..."

У першому випадку письменник акцентує увагу читачів на тяжкому житті Ксені, бо мачуха постійно знущалася з неї. Автор розкрив багатий внутрішній світ дівчинки, її вразливість. У другому — відтворено трагічну ситуацію: вмирає мати, залишивши чоловіка з трьома малими дітьми.

У своїх творах Б. Грінченко настільки вживається в світ дитини, що інколи неначе дивиться на навколишню дійсність її очима, а деякі фігури дорослих стають другорядними. Наприклад, вчитель, батюшка, батько, мати й батько Грицька (оповідання "Екзамен", "Дзвоник", "Грицько") не є об'єктами спостереження письменника, вони відіграють лише допоміжну роль.

Факти життя Б. Грінченка в дитинстві та юності сприяють глибшому проникненню в реальну життєву підоснову його оповідань, саме дитячі та юнацькі враження позначились на багатьох творах письменника взагалі і дитячих оповіданнях зокрема. Але наявний у них значний автобіографічний елемент все ж не дає нам права ставити знак рівняння між автором та оповідачем.

Хотілося б зазначити, що Б. Грінченко досяг значних успіхів і як учений у багатьох галузях науки. Особливо цінними є його збірники етнографічних та фольклорних матеріалів "Думи кобзарські" (1897), 3 томи "Етнографічних матеріалів" та чотиритомний "Словарь української мови" (К, 1907—1909). Як діяч народної освіти Грінченко писав підручники, педагогічні розвідки тощо. Він же є автором першої книги для читання в школі українською мовою "Рідного слова".

Літературознавець С. Єфремов у постаті Грінченка вбачав "символ цілої епохи безмежного гніту з одного боку і дужого від-пору та громадської одсічі, з другого. Такі люди, як Грінченко, несли з собою перемогу живого духа над зверхніми обставинами, навпроти зверхньої сили репресій поставивши внутрішню силу активної любові до рідного краю".

ОСНОВНІ ТВОРИ:

"Дзвоник", "Каторжна", "Серед темної ночі", "Під тихими вербами", "Соняшний промінь", "Брат на брата", "Ясні зорі", "На новий шлях", "Олеся", "Украла", "Серед чужих людей", "Батько й дочка", "Сама, зовсім сама".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Левчик Н. Борис Грінченко // Історія української літератури ХІХ ст. УЗ кн. Кн. 3. — К., 1997.
2. Погрібний А. Борис Грінченко в літературному процесі кінця ХІХ — початку ХХ століття. — К-, 1990.
3. Погрібний А. Життя і творчість Бориса Грінченка.// Дивослово. — 1994. — № 3.